

УДК 341.231.14(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.25.02>

ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ІНСТИТУЦІЙ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В РАМКАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Філатов Віктор Вікторович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

У статті здійснено комплексний аналіз міжнародно-правового статусу інституцій, які забезпечують кримінальне переслідування в рамках перехідного правосуддя. Автор зазначає, що наслідки конфлікту, у вигляді інституційної спустошеності, є передумовами застосування на перехідному етапі міжнародного кримінального переслідування, адже національні інститути захисту прав людини вочевидь не здатні виконувати свої функції. Доведено, що Міжнародний кримінальний суд шляхом кримінального переслідування винних в конфлікті осіб виконує певну ідеологічну функцію, яка цілком корелюється з принципами перехідного правосуддя. Запропоновано під комісіями правди розуміти утворені на постконфліктному або поставторитарному етапі розвитку держави квазіофіційні тимчасові інституції, які наділені спеціальним статусом та уповноважені на встановлення правди через розбудову діалогу між сторонами конфлікту, що забезпечує примирення і недопущення соціальних потрясінь у майбутньому. Під правдою автор пропонує розуміти узагальнену інформацію про передумови виникнення і сценарій розвитку конфлікту, роль окремих учасників в цьому процесі (у тому числі третіх сторін), характер порушень прав людини з обох сторін конфлікту, історичні та ідеологічні тригери конфлікту, яка подається комісіями правди у вигляді комплексного звіту. Встановлено, що міжнародні кримінальні трибунали схожі за своїм мандатом до Міжнародного кримінального суду, але вони не функціонують на постійній основі, а створюються в залежності від контексту збройного конфлікту. Автор пропонує під кримінальним переслідуванням винних осіб розуміти окремий напрямок перехідного правосуддя, який полягає у нормативно врегульованій процесуальній діяльності з пошуку та притягнення до відповідальності винних осіб, які вчинили міжнародні кримінальні злочини на території постконфліктної держави, і в силу певних причин можуть уникнути покарання за вказані злочини. З'ясовано, що кримінальне переслідування винних не є основним напрямком перехідного правосуддя, однак воно є необхідним тоді, коли національна судова і правоохоронна системи не здатні належним чином забезпечити принцип невідворотності покарання.

Ключові слова: історична пам'ять, кримінальне переслідування, комісії правди, міжнародний кримінальний суд, кримінальні трибунали, перехідне правосуддя, постконфліктний розвиток, правда та справедливість.

**TO THE ISSUE OF THE INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF INSTITUTIONS
THAT ENSURE CRIMINAL PROSECUTION WITHIN THE FRAMEWORK
OF TRANSITIONAL JUSTICE**

Filatov Viktor Viktorovich,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Public and Private Law
(University of Customs and Finance,
Dnipro, Ukraine)

The article provides a comprehensive analysis of the international legal status of institutions that ensure criminal prosecution within the framework of transitional justice. The author notes that the consequences of the conflict, in the form of institutional devastation, are prerequisites for the use of international criminal prosecution at the transitional stage, because national institutions for the protection of human rights are obviously not capable of performing their functions. It has been proven that the International Criminal Court, through the criminal prosecution of persons guilty of the conflict, performs a certain ideological function, which is fully correlated with the principles of transitional justice. It is suggested that truth commissions should be understood as quasi-official temporary institutions created at the post-conflict or post-authoritarian stage of state development, which are endowed with a special status and authorized to establish the truth through the development of a dialogue between the parties to the conflict, which ensures reconciliation and prevention of social upheavals in the future. The author proposes to understand the truth as generalized information about the prerequisites for the emergence and development of the conflict, the role of individual participants in this process (including third parties), the nature of human rights violations on both sides of the conflict, historical and ideological triggers of the conflict, which is provided by truth commissions in the form of comprehensive report. It has been established that international criminal tribunals are similar in terms of their mandate to the International Criminal Court, but they do not function on a permanent basis, but are created depending on the context of an armed conflict. The author suggests that the criminal prosecution of guilty persons should be understood as a separate direction of transitional justice, which consists in the normatively regulated procedural activity of finding and bringing to justice guilty persons who have committed international criminal crimes on the territory of a post-conflict state, and due to certain reasons can avoid punishment for the specified crimes. It was found that the criminal prosecution of the guilty is not the main direction of transitional justice, but it is necessary when the national judicial and law enforcement systems are not able to adequately ensure the principle of inevitability of punishment.

Key words: historical memory, criminal prosecution, truth commissions, international criminal court, criminal tribunals, transitional justice, post-conflict development, truth and justice.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Модель перехідного правосуддя поєднує окремі компоненти, кожен з яких має свою мету та функціональні завдання. Одним з таких компонентів є кримінальне переслідування винних в конфлікті осіб, яке ґрунтується на нормах міжнародного кримінального права. На сучасному етапі міжнародно-правовий статус інституцій, які забезпечують кримінальне переслідування в рамках перехідного правосуддя досліджено фрагментарно, що заважає формуванню чітких механізмів застосування цих інституцій на перехідному етапі розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Питання реалізації механізмів кримінального переслідування в рамках перехідного правосуддя в різні часи вивчали: Драган Джукіч, Онур Бакінер, Бартломей Крзан, Крістофер К. Конноллі, Анна Макдональд, Тріша Д. Олсен, Вольфганг Шомбург та інші вчені. Однак спеціальних досліджень міжнародно-правового статусу інституцій, які забезпечують таке переслідування в рамках перехідного правосуддя у вітчизняній науці досі не проводилося, що вказує на актуальність обраного напрямку наукового пошуку.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний аналіз міжнародно-правового статусу інституцій, які забезпечують кримінальне переслідування в рамках перехідного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Пропонуємо почати наш аналіз з дослідження ролі Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та кримінальних трибуналів, які утворюються в рамках переслідування винних в конфлікті осіб. Бартломей Крзан зазначає про критичний зв'язок між боротьбою з безкарністю та підтримкою міжнародного миру та безпеки. Відповідно, міжнародні злочини становлять, щонайменше, загрозу міжнародному миру та безпеці, саме тому МКС має окремий незалежний статус, створений за допомогою міжнародного договору. Можна зробити висновок, що міжнародний мир і міжнародне кримінальне правосуддя не є взаємними категоріями, а сприяння миру не можна прирівнювати до визнання безкарності [1, с. 83].

Означена думка є свідченням того, що в перехідному правосудді МКС є лише засобом протидії безкарності, але він не вирішує глобальних питань миру і безпеки. Більш комплексно роль МКС визначає Анна Макдональд, яка стверджує, що він може створити простір для діалогу протилежних сторін, внаслідок якого можна розбудувати власну унікальну стратегію перехідного правосуддя. Його втручання також може забезпечити ініціювання внутрішніх політичних процесів між сторонами конфлікту. Тобто, результатом кримінального переслідування може бути не мир і справедливість, а політичні домовленості щодо захисту прав жертв конфлікту та гарантій для винних осіб. [2, с. 642]. Йдеться про те, що пошук винних осіб може сприйматися як частина суспільного діалогу, тобто питання покарання відходить на другорядний план, і це дозволяє уникнути відчуття помсти.

Неоднозначність щодо ролі МКС у перехідному правосудді є предметом дослідження багатьох зарубіжних вчених. Зокрема, Драган Джукіч стверджує, що стратегія правосуддя перехідного періоду, яка включає кримінальні процеси на основі доказів, може зіткнутися зі спустошеними інституційними рамками та зруйнованими політичними режимами опорними принципами захисту прав людини. У таких умовах можна застосовувати комісії правди, які дозволяють змусити політичних діячів відмовитися від ідеології насильства та спрямувати їх на примирення [3, с. 694]. З приводу цього питання слід зазначити:

– наслідки конфлікту, у вигляді інституційної спустошеності, є передумовами застосування на перехідному етапі міжнародного кримінального переслідування, адже національні інститути захисту прав людини вочевидь не здатні виконувати свої функції;

– враховуючи ризики судових процесів, у якості альтернативи застосовуються комісії правди;

– вбачається, що МКС шляхом кримінального переслідування винних в конфлікті осіб виконує і певну ідеологічну функцію, яка цілком корелюється з принципами перехідного правосуддя.

Пропонуємо дослідити положення Римського статусу МКС від 17 липня 1998 року, що дасть змогу більш комплексно поглянути на роль міжнародного кримінального права в концепції перехідного правосуддя. У першу чергу слід звернути увагу на статтю 5 документа, в якій деталізовано перелік злочинів, які охоплюються юрисдикцією МКС. До їхнього числа віднесено: злочини геноциду, злочини проти людяності, військові злочини та злочини агресії. У наступних статтях цей перелік розглянуто більш комплексно. Зокрема, злочини проти людяності передбачають: насильницьку депортацію, вбивства, катування, звалтування, переслідування за ознаками політичної або національної приналежності, насильницьке зникнення людей [4]. По суті, ці злочини супроводжують соціальні потрясіння, будь-то війни або внутрішні конфлікти. Отже, вони стають на перехідному етапі ключовим об'єктом розслідування і подальшого кримінального переслідування винних осіб.

Необхідно звернути увагу на статтю 20 Римського статуту МКС, яка містить відповідні гарантії для винних осіб, що відповідає принципам моделі перехідного правосуддя. До числа таких гарантій слід зарахувати: 1) заборону засудження винних осіб за злочини, за якими їх було виправдано; 2) заборону засудження за злочини, за які особа вже визнана винною і має покарання; 3) заборона розгляду справ щодо міжнародних злочинів іншими судами, які не мають відповідної юрисдикції. Також звернемо увагу на статтю 21 Римського статуту МКС, яка передбачає можливість паралельного застосування міжнародних договорів і принципів міжнародного права та норм національних законів держав, які є сторонами конфлікту (за умов, якщо вони не суперечать міжнародному кримінальному праву) [4]. У цьому розкривається здатність моделі перехідного правосуддя поєднувати національний контекст з напрацьованим історичним досвідом суспільного переходу.

На даному етапі необхідно вирішити питання: чи є комісії правди певною альтернативою МКС, і чи здатні вони забезпечувати кримінальне переслідування винних у конфлікті осіб. Нас цікавить питання мети створення та функцій цих інституцій перехідного правосуддя. Крістофер К. Конноллі характеризує комісії правди наступним чином: зосереджуються на минулому, досліджуючи модель зловживань, які відбувалися протягом певного часу; представляють собою тимчасово діючий орган, санкціонований державою; їхньою метою є встановлення правди через офіційне розслідування фактів; слугують основою для кримінального переслідування та судових проваджень. Науковець також зазначає, що робота комісії правди спирається на очищення влади, розбудову громадянського суспільства та консолідацію політичних змін [5, с. 404].

Вбачається, що комісії правди є своєрідним інструментом «моральної реконструкції», яка дозволяє здійснити суспільний перехід та досягти примирення між сторонами конфлікту, що перебувають в антагоністичних зв'язках. Досліджуючи питання комісії правди Тріша Д. Олсен доходить висновку, що ці інституції створюються для просування прав людини через офіційне визнання, підзвітність, нормативно-правове та інституційне забезпечення. Вирішення цих завдань відбувається за рахунок дослідження поглядів респондентів на принципи прав людини. Однак науковець застерігає, що просування комісії правди повинно відбуватися у комплексі із судовими процесами та амністіями. Ця комбінація дозволяє виконувати комісіям правди важливі соціальні завдання перехідного періоду, не перешкоджаючи політичній меті захисту прав людини [6, с. 459].

Ця теза корелюється з ідеями перехідного правосуддя, в яких права людини розглядаються як «пункт призначення», тобто ключова мета суспільного переходу. Однак варто погодитися із застереженнями щодо комплексного застосування інституту комісії правди, оскільки очевидно, що вони не мають повноважень засуджувати винних осіб до

кримінальних покарань. На підтвердження цієї тези Онур Бакінер зазначає, що судовий вплив, як правило, з'являється через декілька років після припинення діяльності комісії правди, значною мірою в результаті ширших змін у ставленні до судових процесів щодо прав людини. При чому, найбільшим досягненнями комісії правди є відстрочений політичний вплив через мобілізацію громадянського суспільства. Тому комісії правди не варто розглядати як державні установи чи неурядові організації [7, с. 29].

Слід припустити, що політичний та нормативно-правовий вплив комісії правди досягається за рахунок взаємної співпраці та конкуренції між комісіями правди, національними владними і неурядовими інституціями, а також міжнародними організаціями. Пропонуємо під комісіями правди розуміти утворені на постконфліктному або поставторитарному етапі розвитку держави квазіофіційні тимчасові інституції, які наділені спеціальним статусом та уповноважені на встановлення правди через розбудову діалогу між сторонами конфлікту, що забезпечує примирення і недопущення соціальних потрясінь у майбутньому. У цьому сенсі під правдою слід розуміти узагальнену інформацію про передумови виникнення і сценарій розвитку конфлікту, роль окремих учасників в цьому процесі (у тому числі третіх сторін), характер порушень прав людини з обох сторін конфлікту, історичні та ідеологічні тригери конфлікту, яка подається комісіями правди у вигляді комплексного звіту.

Слід також звернути увагу на міжнародні кримінальні трибунали, які утворюються на перехідних етапах розвитку держав та виконують доволі важливі функції щодо кримінального переслідування винних в конфлікті осіб. Іоанніс Армаколас та Елені Воссу відзначають, що міжнародні кримінальні трибунали створюються у постконфліктних державах, коли масштаб та системність порушення прав людини дуже значні. Як правило, ці порушення пов'язані з воєнними злочинами, і вимагають втручання політики в судовий процес. Тобто, кримінальні трибунали створюються для того, щоб діяти в наступних сферах: 1) покарання осіб, які безпосередньо вчиняли насильство та віддавали злочинні накази; 2) відшкодування шкоди, завданої жертвам конфлікту; 3) формування колективної пам'яті про конфлікт; 4) формування історичного нарративу про причини конфлікту [8, с. 42].

Перше, на що варто звернути увагу, це передумови створення міжнародних кримінальних трибуналів. Вони напряму пов'язані зі збройними конфліктами та воєнними злочинами, які вчиняються в цей період. Тобто, йдеться про випадки грубого порушення прав людини, коли є численні жертви воєнних злочинів. При чому, міжнародні кримінальні трибунали виконують важливі функції в рамках перехідного правосуддя: через кримінальне переслідування винних осіб, вони забезпечують формування колективної пам'яті та історичних нарративів, необхідних для недопущення конфлікту у майбутньому.

Вольфганг Шомбург зазначає, що міжнародні кримінальні трибунали не тільки забезпечують відповідність міжнародних стандартів прав людини, але також допомагають розвивати міжнародні стандарти належної процесуальної процедури застосовуючи власні тлумачення міжнародного права. Втім простежується певна залежність ефективності роботи цих інституцій від ступеня залученості інших держав. Однак очевидно, що міжнародні кримінальні трибунали дозволяють перетворити безкарність на виняток там, де вона раніше була правилом. Це досягається за рахунок встановлення мінімальних стандартів захисту прав людини, які в умовах глобалізаційного світу надто важливі [9, с. 28].

Жан-Марк Сорель досліджуючи питання організації міжнародних кримінальних трибуналів наголошує, що їхнім основним завданням є недопущення того, щоб справедливості, яка може бути дуже суб'єктивною категорією для сторін конфлікту, не

взяла верх над правдою, яка ґрунтується на чітких об'єктивних фактах. Тому, міжнародна система правосуддя є відображенням початкової невдачі, тобто вона концентрується не стільки на злочинах, скільки на передумовах виникнення конфлікту. Отже, можна говорити про поєднання в міжнародних кримінальних трибуналах дипломатичної та ідеологічної складової, які об'єднані заради неповторення воєнних злочинів у майбутньому [10, с. 41].

Таким чином міжнародні кримінальні трибунали схожі за своїм мандатом до МКС, але вони не функціонують на постійній основі, а створюються в залежності від контексту збройного конфлікту. Тим не менш, вони вирішують дуже важливі завдання перехідного періоду, дозволяючи забезпечувати покарання винних осіб та формувати необхідні наративи в національній системі судочинства. Практично кожен із напрямків перехідного правосуддя втілений в цих інституціях, однак через призму процесуальної діяльності. Ключовою проблемою, у даному випадку, є недопущення політизації цієї інституції, що може призвести до дисбалансу між категоріями «справедливість» та «правда».

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Узагальнюючи результати зазначимо, що під кримінальним переслідуванням винних слід розуміти окремий напрямок перехідного правосуддя, який полягає у нормативно врегульованій процесуальній діяльності з пошуку та притягнення до відповідальності винних осіб, які вчинили міжнародні кримінальні злочини на території постконфліктної держави, і в силу певних причин можуть уникнути покарання за вказані злочини. Ми вважаємо, що кримінальне переслідування винних не є основним напрямком перехідного правосуддя, однак воно є необхідним тоді, коли національна судова і правоохоронна системи не здатні належним чином забезпечити принцип невідворотності покарання. Визначальну роль у цьому процесі відіграють міжнародно-правові інституції, статус яких ми проаналізували. Вони не тільки забезпечують кримінальне переслідування винних осіб, а й допомагають сформуванню відповідних стандартів на національному рівні. При цьому, перспективним напрямком наукового пошуку залишається питання взаємозв'язку міжнародних і національних інституцій в процесі реалізації моделі перехідного правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Bartłomiej Krzan International Criminal Court Facing the Peace vs. Justice Dilemma. *International Comparative Jurisprudence*. 2016. Vol. 2. Pp. 81–88.
2. Anna Macdonald «In the interests of justice?» The International Criminal Court, peace talks and the failed quest for war crimes accountability in northern Uganda, *Journal of Eastern African Studies*. Vol. 11. Pp. 628–648.
3. Drazan Đukic Transitional justice and the International Criminal Court – in «the interests of justice». *International Review of the Red Cross*. 2007. Vol. 89. Pp. 691–718.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 25.07.2022).
5. Christopher K. Connolly Living on the Past: The Role of Truth Commissions in Post-Conflict Societies and the Case Study of Northern Ireland. *Cornell International Law Journal*. 2006. Vol. 39. Pp. 401–433.
6. Tricia D. Olsen, Andrew Reiter, Leigh A. Payne, Eric Wiebelhaus-Brahm When Truth Commissions Improve Human Rights. *The International Journal of Transitional Justice*. 2010. Vol. 4. Pp. 457–476.
7. Onur Bakiner Truth Commission Impact: An Assessment of How Commissions Influence Politics and Society. *Simons Papers in Security and Development*. 2011. Vol. 16. Pp. 3–34.

8. Ioannis Armakolas, Eleni Vossou Transitional justice in practice: The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and Beyond. *UNISCI Discussion Papers*. 2008. Vol. 18. Pp. 21-58.

9. Wolfgang Schomburg The Role of International Criminal Tribunals in Promoting Respect for Fair Trial Rights *Northwestern Journal of International Human Rights*. 2009. Vol. 8. Issue 1. Pp. 3-29.

10. Jean-Marc Sorel International Criminal Tribunals The Light and the Dark Sides of a Recent Grand Ambition. *In Revue Tiers Monde*. 2011. Vol. 205. Issue 1. Pp. 29-46.